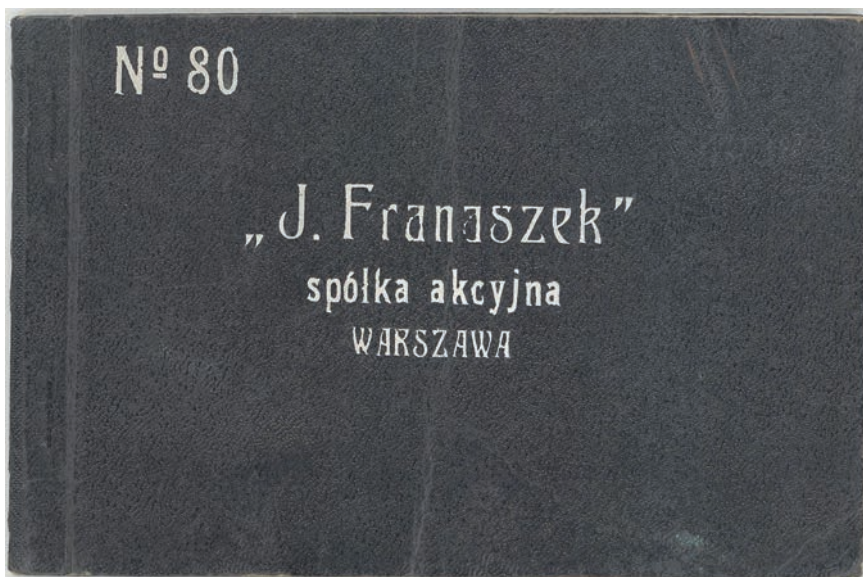

Przyczynek do badań nad historią Fabryki Obić Papierowych i Papierów Kolorowych „J. Franaszek S.A.” w Warszawie (1829–2000)

W zbiorach Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju znajduje się niepozorny i pozbawiony ozdób wzornik papierów skórzanych z okresu międzywojennego. Pochodzi on z nieistniejącej już Fabryki Obić Papierowych i Papierów Kolorowych „J. Franaszek S.A.”, działającej pod różnymi nazwami w latach 1829–2000 w Warszawie przy ulicy Wolskiej. Zakłady Franaszka były firmą rodzinną. W dwudziestoleciu międzywojennym przeżywały swój największy rozkwit. Pracownicy fabryki w czasach okupacji niemieckiej współpracowali z Polskim Państwem Podziemnym i z Armią Krajową. Choć była to firma znana, nie doczekała się żadnego opracowania. Należałoby pokrótce nakreślić historię fabryki wraz z jej działalnością konspiracyjną.

1. Wzornik papierów skórzanych Fabryki Obić Papierowych i Papierów Kolorowych „J. Franaszek S.A.”

Zbiory Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju, Sygnatura: MD 292 T

Początki firmy sięgają 1829 roku, kiedy fabrykant Henryk Rahn razem ze współnikiem, Michałem Spörlinem, przybyli do Królestwa Polskiego z Alzacji¹. Po uzyskaniu pożyczki od Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu w wysokości 80 tysięcy złotych polskich założyli małą wytwórnię produkującą tapety². Główny budynek znajdował się na rogu ulic Złotej i Marszałkowskiej³. Całkowity koszt inwestycji wyniósł ponad 200 tysięcy złotych, gdyż nie oszczędzano na nowoczesnych urządzeniach i wyposażeniu.

Przed 1838 rokiem firma przeszła w ręce spadkobiercy założycieli⁴, zięcia Rahna – Alberta Vettera, który kontynuował produkcję pod nazwą „Wytwórnia Obić Papierowych A. Vetter i Comp.”, we współpracy ze swoim szwagrem – Bernardem Lothem. W 1849 roku poszerzono ofertę, przyłączając do fabryki zakład produkujący ołówki⁵. W 1850 roku z kolei uruchomiono sklep zakładowy ulokowany przy ulicy Krakowskie Przedmieście pod numerem 15⁶. Była to wynajęta przestrzeń w pałacu Potockich w Warszawie⁷.

Pod kolejnym zarządem, Edwarda Vettera i Augusta Lotha, fabryka zaczęła popadać w kłopoty finansowe. By ratować sytuację, właściciele sprzedali sklep. Nie przyniosło to pożądanego efektów, więc ten sam los spotkał cały zakład, który w 1873 roku został zakupiony przez byłego pracownika – Józefa Franaszka⁸.

Józef Franaszek (1840–1916), absolwent szkoły handlowej w Krakowie i weteran powstania styczniowego, postanowił przenieść zakłady z ciasnego centrum Warszawy do rozbudowującej się w tym czasie dzielnicy przemysłowej Wola⁹. Początkowo dzierżawił działkę, gdzie obecnie znajduje się Szpital Chorób Zakaźnych, później wykupił sąsiednią parcelę i wybudował całkowicie nowy gmach, który zaprojektował Leonard Marconi¹⁰. Już w 1878 roku całą produkcję przeniesiono do nowego budynku. Nie poprzestano jednak tylko na wybudowaniu hal produkcyj-

¹ M. Krasucki, *Katalog warszawskiego dziedzictwa postindustrialnego*, Warszawa 2009, t. 1, s. 30. Niektóre opracowania podają, że przybyli z Wiednia, zaś Rahn nazywał się Rohn lub Rehn.

² J. Siniarska-Czaplicka, *Warszawskie fabryki obić papierowych*, „Przegląd Papierniczy” 1975, nr 2, s. 77. Waluta złotowa była używana w Królestwie Polskim od jego powstania w 1815 roku do 1841 roku (zob. Cz. Miłczak, *Banknoty polskie i wzory*, t. 1: 1794–1941, Warszawa 2012, s. 83–107). Komisja Rządowa Przychodów i Skarbu była jedną z pięciu komisji rządowych tworzących centralną władzę administracyjną w Królestwie Polskim. Do zadań Komisji należało wprowadzanie w życie praw i ustaw skarbowych, zarządzanie funduszami. Organizację Komisji określał dekret cesarski z 1816 roku. <<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/komisje-rzadowe;3924389.html>> [dostęp: 20.11.2019].

³ D.J., *Z dziejów jednej fabryki. Warszawa międzywojenna w fotografii*, „Stolica. Warszawski Tygodnik Ilustrowany” 1963, nr 42, s. 13.

⁴ J. Siniarska-Czaplicka, *Warszawskie fabryki obić papierowych* [2], s. 77.

⁵ D.J., *Z dziejów jednej fabryki...* [3].

⁶ J. Siniarska-Czaplicka, *Warszawskie fabryki obić papierowych* [2], s. 78.

⁷ M.I. Kwiatkowska, I. Malinowska, *Pałac Potockich*, Warszawa 1976, s. 78.

⁸ Ibidem, s. 78.

⁹ M. Krasucki, *Katalog warszawskiego dziedzictwa postindustrialnego* [1], s. 30.

¹⁰ D.J., *Z dziejów jednej fabryki...* [3].

nych i w 1887 roku powstało nowe biuro oraz magazyn¹¹. Jeszcze przed przeniesieniem, w 1876 roku, fabryka zatrudniała 56 pracowników, a jej produkcja skupiała się przede wszystkim na obiciach papierowych, tapetach, roletach oraz ceratach¹². Pod koniec lat 80. XIX wieku w firmie pracowało już 150 osób, a jej oferta została poszerzona o bibułę kolorową i krepowaną. Roczny obrót sięgnął 175 tysięcy rubli¹³.

W 1908 roku przedsiębiorstwo zostało przekształcone w spółkę akcyjną, którą kierowali synowie Józefa – Stanisław i Jan Franaszkowie. Zmieniono również nazwę na „Towarzystwo Akcyjne Fabryki Obić Papierowych i Papierów Kolorowych – J. Franaszek”¹⁴. Gmach zarządu mieścił się przy ulicy Wolskiej 41/43, zaś hale produkcyjne na tej samej ulicy pod numerem 45¹⁵. Fabryka rozwijała się nadal i w 1910 roku rozbudowano istniejące budynki, w których trwała produkcja, oraz dobudowano nowe¹⁶. Sklep z kolei

ulokowano ponownie na Krakowskim Przedmieściu pod numerem 15. Dzięki ciągłemu rozwojowi fabryka Franaszka stała się głównym producentem obić papierowych w Warszawie, a profesjonalne biura projektowe tworzyły dla niej nowe wzory tapet¹⁷.

Sytuacja zmieniła się w czasie pierwszej wojny światowej. Fabryka została zdemolowana, a część maszyn rozkradziona przez wycofujące się oddziały niemieckie.

Ocalałe produkty, głównie kolorowe papiery, z braku innych materiałów, były wykorzystywane do druku warszawskich gazet¹⁸.

2. Widok na zabudowania Fabryki Obić i Papierów Kolorowych „J. Franaszek S.A.” – okres międzywojenny

Źródło: Domena publiczna, <<https://pl.wikipedia.org>>

¹¹ M. Krasucki, *Katalog warszawskiego dziedzictwa postindustrialnego* [1], s. 30.

¹² D.J., *Z dziejów jednej fabryki...* [3].

¹³ J. Siniarska-Czaplicka, *Warszawskie fabryki obić papierowych* [2], s. 78. Ruble srebrne zostały wprowadzone na terenie Królestwa Polskiego ukazem carskim z dnia 3 (15) września 1841 roku (zob. Cz. Miłczak, *Banknoty polskie i wzory*, t. 1 [2], s. 107).

¹⁴ *Polski przemysł i handel. Rynek polski. Księga adresowa i informacyjna przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i finansowych w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1930, s. 339.

¹⁵ M. Krasucki, *Katalog warszawskiego dziedzictwa postindustrialnego* [1], s. 30.

¹⁶ *Przemysł fabryczny w Królestwie Polskim*, oprac. A. Sroka, Warszawa 1910, No. 4447.

¹⁷ M. Krasucki, *Katalog warszawskiego dziedzictwa postindustrialnego* [1], s. 30.

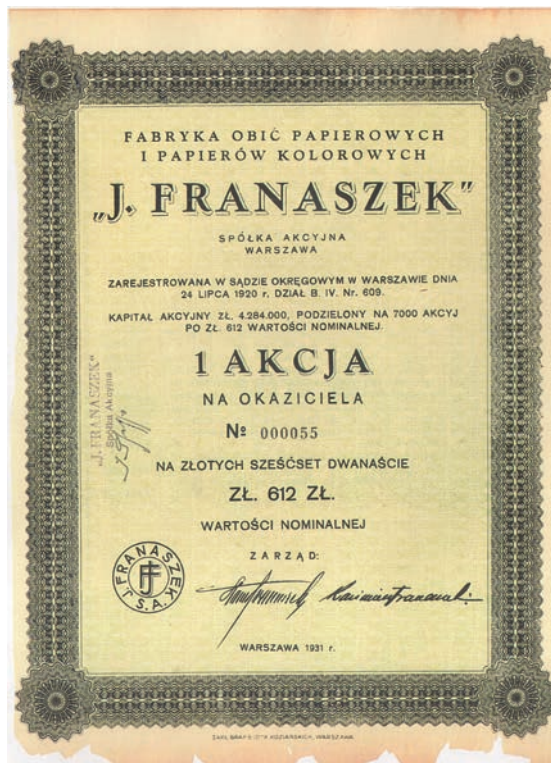
¹⁸ D.J., *Z dziejów jednej fabryki...* [3].

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę zakłady, pod nowym zarządem Stanisława i Jerzego Franaszków, podźwignęły się z ruiny i już w 1922 roku zatrudniały 350 pracowników i posiadały silnik zasilający urządzenia o mocy 210 koni mechanicznych. Roczny obrót firmy sięgnął 10 milionów marek polskich¹⁹. Poszerzył się także asortyment produktów – rozpoczęto sprzedaż serwetek i papierów kolorowych do celów introligatorskich, pudełkarskich, drukarskich oraz opakowaniowych²⁰. W 1930 roku firma była uznawana za najlepszą w dziedzinie produkcji w kraju. Kapitał zakładowy w tym okresie przekroczył wartość 4 milionów złotych²¹. Fa-

bryka została również odznaczona złotym medalem na Międzynarodowej Wystawie Sztuki Dekoracyjnej i Wzornictwa, która odbywała się w Paryżu od 28 kwietnia do 25 października 1925 roku²².

Według danych opublikowanych w 1932 roku zakłady posiadały nowoczesne maszyny zasilające ciągi produkcyjne w postaci silników parowych, elektrycznych i spalinowych. Zatrudnionych było 300 robotników oraz 60 urzędników, zaś fabryka zajmowała powierzchnię 9 738 metrów kwadratowych. Roczny obrót sięgał ponad 7 milionów złotych²³.

W 1936 roku firma rozpoczęła budowę nowego budynku, w którym planowano produkować błony i papiery fotograficzne. Rozruch nastąpił dwa lata później i w pierwszym roku wyprodukowano 33 tysiące metrów kwadratowych papieru fotograficznego i 46 tysięcy metrów kwadratowych taśm filmo-

3. Akcja Fabryki Obić Papierowych i Papierów Kolorowych „J. Franaszek” Spółka Akcyjna
Zróżdło: Zbiory PWPW S.A.

¹⁹ Marki polskie zostały wprowadzone w 1916 roku na terenie Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego, przyjęte jako tymczasowa waluta w II Rzeczypospolitej, były używane do 1924 roku (zob. Cz. Miłczak, *Banknoty polskie i wzory*, t. 1 [2], s. 143–304).

²⁰ *Księga adresowa przemysłu, handlu i finansów*, oprac. A. Sroka, Warszawa 1922, No. 18252.

²¹ Złoty został ustanowiony ustawą sejmową 28 lutego 1919 roku, jednakże samą walutę wprowadzono 28 kwietnia 1924 roku (zob. Cz. Miłczak, *Banknoty polskie i wzory*, t. 1 [2], s. 190).

²² *Polski przemysł i handel...* [14], s. 340.

²³ „Rocznik Polskiego Przemysłu i Handlu” 1932, nr 4459.

wych²⁴. Przed wybuchem drugiej wojny światowej firma J. Franaszka produkowała papiery do obić i opakowań wraz z materiałami introligatorskimi, papierami podgumowanymi, filtrami papierowymi, bibułkami, papierami przebitkowymi oraz papierami i błonami fotograficznymi²⁵.

Podczas okupacji zakłady kontynuowały produkcję i pozostały w rękach dotychczasowych właścicieli. Bracia Franaszek, mając możliwości oraz specjalistów związanych z produkcją papieru, przyzwalali swoim pracownikom na działania konspiracyjne. Podróbki dokumentów wytwarzane w zakładach Franaszków były uznawane za najlepsze w stolicy. Dostęp do laboratoriów oraz maszyn przetwarzających papier pozwolił na produkcję najważniejszych dokumentów używanych przez okupanta. Przede wszystkim podrabiano dowody osobiste, tzw. ausweisy, i inne dokumenty zabezpieczone skomplikowanymi znakami wodnymi lub niestandardową gramaturą papieru. Kapitan Stanisław Jankowski, kierownik Wydziału Legalizacji i Techniki funkcjonującego w II Oddziale Informacyjno-Wywiadowczym Komendy Głównej Armii Krajowej, wspomina:

U Franaszka na Wolskiej (obecnie FOTON – Wolska 43), w laboratorium, w drukarni na kalandrach – powstało wiele potrzebnych nam papierów o odpowiednim kolorze, gramaturze, a nawet i znaku wodnym. Dwa z nich, bardzo trudne do podrobienia, były nam szczególnie potrzebne. «Kolorowy» Durchlaßschein i legitymacja SD (Sicherheitsdienst – kontrwywiad SS)²⁶.

W 1943 roku zmarł jeden z właścicieli – Jerzy Franaszek²⁷. Nie była to jednak jedyna tragedia w firmie, gdyż wybuch Powstania Warszawskiego doprowadził do zniszczenia fabryki. Dnia 5 sierpnia 1944 roku oddziały SS wymordowały na terenach zakładów około 5 tysięcy osób – pracowników i mieszkańców, którzy szukali bezpiecznego miejsca w schronach zlokalizowanych pod zabudowaniami fabrycznymi²⁸. Hitlerowcy zamordowali również Kazimierza Franaszka wraz z rodziną, zaś większość budynków została spalona²⁹. Przetrwała jedynie hala produkcyjna z 1938 roku, w której produkowano papier fotograficzny i kliszę fotograficzną, jednakże wszystkie urządzenia zostały zrabowane przez Niemców³⁰.

²⁴ M. Krasucki, *Katalog warszawskiego dziedzictwa postindustrialnego* [1], s. 31.

²⁵ „Rocznik Polskiego Przemysłu i Handlu” 1938, nr 12914.

²⁶ S. Jankowski, *Z fałszywym ausweisem w prawdziwej Warszawie*, Warszawa 1985, t. 2, s. 81.

²⁷ J. Bałchan, *Małe obiekty z wielką historią. II Rzeczpospolita w zbiorach Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju*, „Przegląd Papierniczy” 2018, nr 8, s. 502.

²⁸ *Zeznanie Janiny Rozińskiej o zbrodniach popełnionych przez Niemców na terenie zajezdni tramwajowej przy ul. Młynarskiej w Warszawie*, <https://pl.wikisource.org/wiki/Zeznanie_Janiny_Rozi%C5%84skiej_o_zbrodniach_pope%C5%82nionych_przez_Niemc%C3%B3w_na_terenie_zajezdni_tramwajowej_przy_ul._M%C5%82ynarskiej_w_Warszawie> [dostęp: 13.10.2019].

²⁹ M. Krasucki, *Katalog warszawskiego dziedzictwa postindustrialnego* [1], s. 31.

³⁰ D.J., *Z dziejów jednej fabryki...* [3].

4. Tablica pamiątkowa umieszczona na jednym z murów dawnej Fabryki Obić Papierowych i Papierów Kolorowych „J. Franaszek S.A.”
 Źródło: Domena publiczna,
 <<https://pl.wikipedia.org>>

W marcu 1945 roku nastąpił ponowny rozruch fabryki w ocalałych budynkach, choć była to tylko produkcja zastępcza, polegająca na wytwarzaniu artykułów najbardziej potrzebnych w danym czasie z dostępnych materiałów, oraz zabezpieczanie zakładu. Taka sytuacja trwała aż do 1949 roku. Wtedy zwolniono ówczesnego dyrektora – Jerzego Rudowskiego – i zakłady upaństwowiono³¹. Zmieniono również nazwę przedsiębiorstwa na Warszawskie Zakłady Fototechniczne „FOTON”³². Wybudowano także nowe budynki produkcyjne na miejscu zniszczonych podczas Powstania Warszawskiego.

Fabryka specjalizowała się w produkcji błon fotograficznych na podłożu światłoczułym. W latach 60. XX wieku produkcja zakładów zaspokajała 75% krajowego zapotrzebowania na filmy i klisze fotograficzne, stosowane głównie w radiologii medycznej³³. Nowa linia produkcyjna, otwarta w 1979 roku, pozwoliła na

pełne zaspokojenie krajowego zapotrzebowania, a nawet miała potencjał na przewyższenie go niemal dwukrotnie. Do 1990 roku FOTON był jedynym dostawcą błon rentgenowskich w Polsce.

Podczas przemiany ustrojowej w latach 90. XX wieku zakłady ograniczyły produkcję, by w 2000 roku powoli wyprzedawać budynki fabryczne. Zabudowa ostatecznie została wyburzona w 2013 roku i obecnie znajdują się tam tereny deweloperskie³⁴.

Tak przedstawia się dzisiejszy stan wiedzy o Fabryce Obić Papierowych i Papierów Kolorowych „J. Franaszek S.A.”. Dalsze badania nad dziejami firmy wymagają zakrojonych na szeroką skalę poszukiwań zachowanych dokumentów oraz relacji dawnych pracowników. Obchodząc 80. rocznicę wybuchu drugiej wojny światowej, warto pamiętać o wszelkich przejawach poświęcenia dla dobra ojczyzny. Jak pokazują znane nam wątki historii Fabryki Obić Papierowych i Papierów Kolorowych „J. Franaszek S.A.”, nawet zakłady, które nie produkowały uzbrojenia czy też

³¹ E. Pijanowski, *Jerzy Rudowski (1901–1973)*, „Przegląd Mleczarski” 1974, nr 4.

³² *Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 15 stycznia 1949 r.*, „Monitor Polski” 1949, nr A-6, s. 8.

³³ *Warszawa. Przewodnik*, Warszawa 1966, s. 173.

³⁴ <<http://www.geotekst.pl/artykuly/historia/foton>> [dostęp: 13.10.2019].

innych ważnych w czasie wojny artykułów, mogły mieć udział w walce z okupantem. Fabrykowanie przez zakłady Franaszka doskonałych podróbek dokumentów wspierało wysiłki Polskiego Państwa Podziemnego i Armii Krajowej w działaniach przeciw hitlerowcom. Choć firma nie przetrwała próby czasu, jej dzieje są przykładem losów także wielu innych zakładów, które działały w tych samych czasach. Ich wzloty i upadki były nieodłączną częścią historii Polski.

Słowa kluczowe: Fabryka Obić Papierowych i Papierów Kolorowych „J. Franaszek S.A.”, druga wojna światowa, Józef Franaszek konspiracja, obicia papierowe, Powstanie Warszawskie, tapety, Warszawa, Wola.

**Contribution to studies on the history of “J. Franaszek S.A.”
Paper Upholstery
and Coloured Papers Factory in Warsaw (1829–2000)**

Abstract

The aim of the article is to present facts from the history of “J. Franaszek S.A.” Paper Upholstery and Coloured Papers Factory in Warsaw, in particular underground activity of its employees during the Second World War. There are currently no papers relating to this subject. Basing on the information and accounts available, early days of the factory dating back to 1829 were described, its development in the interwar period, cooperation with the Home Army (AK) and destruction during the Second World War, re-launch of manufacturing activity and nationalization in the post-war era as well as liquidation in the early 21st century. Accessible sources include many irregularities and gaps concerning the history of the factory, and thus further research needs to be conducted.

Keywords: “J. Franaszek S.A.” Paper Upholstery and Coloured Papers Factory, Second World War, Józef Franaszek, underground activity, paper upholstery, Warsaw Uprising, wallpapers, Warsaw, Wola district.

Translation Justin Nnorom

**Beitrag zur Erforschung der Geschichte der
Fabryka Obić Papierowych i Papierów Kolorowych
[Fabrik für Papierbezüge und Farbpapier] „J. Franaszek S.A.“ in Warschau
(1829–2000)**

Zusammenfassung

Das Ziel dieses Artikels ist es, Fakten aus der Geschichte der Fabryka Obić Papierowych i Papierów Kolorowych „J. Franaszek S.A.“ in Warschau vorzustellen, insbesondere die konspirative Tätigkeit der Mitarbeiter während des Zweiten Weltkriegs. Derzeit liegen keine Studien zu diesem Thema vor. Anhand der verfügbaren Informationen und Überlieferungen werden die Anfänge der Fabrik aus dem Jahr 1829, die Entwicklung in der Zwischenkriegszeit, die Zusammenarbeit mit der Heimarmee und die Zerstörung im Zweiten Weltkrieg, die Wiederaufnahme der Produktion und Verstaatlichung in der Nachkriegszeit und die Auflösung zu Beginn des 21. Jahrhunderts beschrieben. Da etliche Ungenauigkeiten und Lücken in den verfügbaren Quellen zur Geschichte der Fabrik bestehen, ist eine weitere Erforschung ihrer Geschichte notwendig.

Schlüsselbegriffe: Fabryka Obić Papierowych i Papierów Kolorowych „J. Franaszek S.A.“, Fabrik für Papierbezüge und Farbpapier „J. Franaszek S.A.“, Zweiter Weltkrieg, Józef Franaszek, Konspiration, Papierbezüge, Warschauer Aufstand, Tapete, Warschau, Wola.

Übersetzt von Alexander Alisch

**Příspěvek k výzkumu historie továrny na papírové tapety a barevný papír
„J. Franaszek S.A.“ ve Varšavě (1829–2000)**

Shrnutí

Cílem článku je ukázat fakta z historie Továrny na papírové tapety a barevný papír „J. Franaszek S.A.“ ve Varšavě. Zejména ilegální činnost zaměstnanců během 2. světové války. V současné době neexistují studie zabývající se tímto tématem. Na základě dostupných informací a sdělení byly popsány počátky továrny sahající do roku 1829, rozvoj v meziválečném období, spolupráce s odbojovou organizací Armia Krajowa a zničení továrny během 2. světové války, obnovení výroby a znárodnění v poválečném období a likvidace na začátku 21. století. V dostupných zdrojích je mnoho nesrovnalostí a mezer v historii továrny, proto je nutný její další výzkum.

Klíčová slova: Továrna na papírové tapety a barevný papír „J. Franaszek S.A.“, 2. světová válka, Józef Franaszek, konspirace, papírové tapety, Varšavské povstání, tapety, Warszawa, Wola.

Překlad Otmar Robosz

Contribution à la recherche sur l'histoire de Fabryka Obić Papierowych i Papierów Kolorowych «J. Franaszek S.A.» à Varsovie (1829–2000)

Résumé

L'article vise à présenter les faits de l'histoire de Fabryka Obić Papierowych i Papierów Kolorowych (Usine de papier de tapisserie et de papier en couleur) «J. Franaszek S.A.» à Varsovie, et en particulier, l'activité conspiratrice de ses employés pendant la Seconde Guerre mondiale. Il n'existe actuellement aucune étude à ce sujet. Sur la base des informations et des transmissions disponibles, les débuts de l'usine remontant à 1829, le développement pendant l'entre-deux-guerres, la coopération avec l'Armée nationale et la destruction pendant la Seconde Guerre mondiale, la reprise de la production, la nationalisation dans l'après-guerre et la liquidation au début du XXIe siècle, ont été décrits. Les sources disponibles contiennent de nombreuses inexactitudes et lacunes dans l'histoire de l'usine, il est donc nécessaire de poursuivre les recherches sur son histoire.

Mots-clés: Fabryka Obić Papierowych i Papierów Kolorowych „J. Franaszek S.A.”, Seconde Guerre mondiale, Józef Franaszek, conspiration, papier de tapisserie, Insurrection de Varsovie, papier peint, Varsovie, Wola.

Traduction Katarzyna Siegel-Hertz